

MUHAMMED FUZÛLÎ ELYAZMALARI ENSTİTÜSÜ¹ VE
ENSTİTÜ'NÜN KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN
TEFSİR VE KUR'ÂN BİLİMLERİNE DAİR ELYAZMALARI

*Davut AYDÜZ**

Summary

During my stay (as a researcher) in the capital of Azerbaijan, Baku, I investigated the libraries where Islamic books and manuscripts are preserved. I started studying the manuscripts of the Institute of Muhammed Fuzuli's Library. I have two aims; firstly, I want to benefit myself from them, and then to introduce these manuscripts to the benefit of other researchers. Consequently, I prepared this article. In this article, I will primarily give some beneficial information about the history and current situation of the library where these manuscripts are being kept. In addition, I will give brief information about 29 (twenty nine) manuscripts concerning the Qur'anic studies (The Qur'an and exegesis).

1997-2000 tarihleri arasında araştırmacı olarak bulunduğum Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de, İslâmî eserlerin muhafaza edildiği kütüphaneleri araştırdım. Hem kendim istifade etmek, hem de eğer tanıtılmasında ilim alemine fayda verecek eserler varsa onları tanıtmak için Muhammed Fuzûlî Elyazmaları Enstitüsü'nün kütüphanesinde çalışmaya başladım. Neticede bu makaleyi hazırladım.

Bu makalede; öncelikle yazma eserlerin muhafaza edildiği kütüphanenin kısa tarihi ve bugünkü durumu hakkında bilgi vereceğim. Ayrıca bu kütüphanede bulunan Tefsir ve Kur'ân Bilimlerine dair 29 elyazma eseri kısaca tanıtacağım.

1 Azerbaycanlılar bu Enstitüye "Muhammed Fuzûlî Adına Elyazmaları Enstitüsü" demektedirler.

* SAÜ. İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, Doç. Dr.

A. Muhammed Fuzûlî Elyazmaları Enstitüsü ve Bu Enstitü'nün Kütüphanesi

1. Elyazmaları Kütüphanesinin Tarihi

Azerbaycan, hicrî birinci asırda İslâm ile tanıştıktan sonra, 1928 tarihine kadar Arap alfabesini kullanmıştır. Azerbaycan coğrafyasında Arapça ve Arap harfleriyle yazılan ilmi elyazma eserlerin çokluğu dikkat çekmektedir. 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra, 1920 yılında Rusların işgaline maruz kalan Azerbaycan'da, elyazma eserlerin ve belgelerin belli bir kütüphanede toplanma fikri 1924 yılında gündeme gelmiştir. Fakat ciddi bir iş yapılamamıştır. Aksine, 1928 harf inkılabından sonra, Arapça eserlere karşı savaş ilan edilmiştir. Elinde veya evinde Arapça veya Arap harfleriyle yazılmış eser bulunduranlar mürted ilan edilmiş, hatta tutuklanıp cezalandırılmışlar, bazıları da Sibîrya'ya sürgüne gönderilmişlerdir. Birçok değerli eser de yakılarak imha edilmiştir. İşte bu dönemde, Rusların zulmünden korkan Azerbaycanlılar bu değerli eserleri kendileri yakmışlar, suya atmışlar, mezarlara gömmüşler veya evlerinin duvarlarının içine örerek gizlemişlerdir. Yine bu dönemde ve daha sonraki dönemlerde değerli birçok yazma eser, ya satılmış ya da yurt dışına kaçırılmıştır².

1940 yıllarında, Rus hükümetinin dine bakış açısında belli değişiklikler olmuştur. Bunun neticesinde Arapça veya Arap harfleriyle yazılı elyazma eserlerin bir yerde toplanma fikri tekrar gündeme gelmiştir. 1940'lı yıllarda İlimler Akademisi nezdindeki "Nizami Müzesi'nde" yazmalar şubesi faaliyete geçmiştir. 1950'de ise müstakil bir kütüphane olmuş ve bu tarihten sonra, kütüphaneye bağış kitaplar gelmeye başlamıştır. Ayrıca hükümetin bütçe ayırması neticesinde, parayla da yazma eserler satın alınmıştır.

1986 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla kütüphaneye "Muhammed Fuzûlî Adına Elyazmaları Enstitüsü" ismi verilmiş ve o tarihten itibaren bu isimle faaliyetini sürdürmüştür. Enstitünün içinde yerleştiği bina ise; Azerbaycan'ın hayırseverlerinden Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in 1898 yılında müslüman kız talabelerin eğitimi için yaptırdığı yatılı okuldur. Bu okul binası, 1918-1920 yıllarında Mehmed Emin Resulzâde tarafından kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Parlamento binası olarak da kullanılmıştır.

Bu kütüphanede, Azerbaycan, Türk, Arap, Fars, Rus, Özbek dilleri başta olmak üzere bir çok dilde yazılmış 40 binden fazla eser bulunmaktadır. Kütüphane, son zamanlarda bütün Azerbaycan'dan tarihî belgelerin, nadir kitapların ve elyazmaların toplanması ile daha da zenginleşmiş ve zenginleşmeye de devam etmektedir.

2 Qafqaz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dekanı Doç. Memmedeli Babayev'dan şifahi bilgi

Kütüphanede bulunan yazma eserler şu konulardadır: Din, Tarih, Hukuk, Tıp, Edebiyat, Dilcilik, Felsefe, Etika, Astronomi, Coğrafya, Mineroloji, Matematik, Mantık, Geometri... Bu eserler, genellikle Azerbaycan medeniyetine ait olmakla beraber, bunların arasında Türkiye, İran, Rusya, İspanya, Merakeş, Hindistan, Ortadoğu ve Uzakdoğu, Kuzey Afrika ülkelerinin ve halklarının medeniyetine ait çok sayıda elyazma vardır.

Tarihe ait elyazmalar esasen Azerbaycan, Türk, Arap ve Fars dillerindedir. Onların içinde yüzlerce mektup, ferman, vakıfname, risale, şecere, vasiyetname, şahadetname vs. belgelerin ya asıl nüshası veya fotokopisi vardır.

Elyazmaları Kütüphanesindeki eserlerin büyük bir kısmı hukukla ilgilidir. Bunlar arasında İslâm hukukunun bütün sahalarını ve tarihini ilgilendiren eserler bulunmaktadır. Özellikle, Hanefî, Şâfiî ve Şû hukuk kitapları önemli bir yer tutmaktadır.

Kütüphanede bulunan en önemli kitaplar arasında edebiyat ile ilgili eserler dikkati çekmektedir. Özellikle Azerbaycan edebiyatına ait kitapların yanısıra, Türk, Arap, Fars, Rus, Özbek ve Türkmen edebiyatının nümuneleri bulunmaktadır.

Elyazmaları kütüphanesinde önemli bir yeri de tıp ve astronomi eserleri tutmaktadır. Bu sahadaki eserler eski ve değerli eserler olarak önem arz etmektedir.

Kütüphanenin önemli bir bölümünü de basma, özellikle eski basma kitaplar oluşturmaktadır. Basma eserler arasında; İncil, İngilizce-Farsça-Arapça sözlük, Arapça-Farsça-Türkçe sözlükleri zikredebiliriz. Kütüphanede bulunan çok kıymetli minyatür eserleri de ayrıca zikretmede fayda vardır.

2. Kütüphanenin bölümleri:

- a. Türkçe elyazmaları bölümü.
- b. Arapça elyazmaları bölümü.
- c. Farsça elyazmaları bölümü.
- d. Azerbaycan ile ilgili yazma eserler ve bunların bibliyografyasının hazırlanması bölümü.
- e. Şahsî kütüphaneler.
- f. Tamir bölümü. (Elyazmalarının ilaçlanma, ciltlenme ve tamir edilmesi)

Bu bölümlerde yüzde yakın görevli çalışmaktadır. Bunlardan beş kadarı Profesör, 20 den fazlası da Doçent'tir³.

3 Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanılarından Merhum Doç. Ebulfez Elçibey, Cumhurbaşkanı olmazdan önce bu kütüphanede çalışıyordu.

3. Kütüphanede Bulunan Eserlerin Sayısı:

Elyazmaları Kütüphanesinde bulunan elyazmaların toplam sayısı 11803'tür. Bu yazmalar, değişik ebatlardadır ve bu ebatların ayrı rumuzları vardır. Bu rumuzlara göre sayı şöyledir:

- a. "A" rumuzlu yazmalar: 1251 adet. Bunlar küçük boy yazmalardır. (Cep kitabı boyu)
- b. "B" rumuzlular: 7923 adet. Küçük boyların az bütüğü yazmalar. (Roman boyu)
- c. "C" rumuzlular: 1180 adet. Normal boy yazmalar. (Ders kitabı boyu).
- d. "D" rumuzlular: 979 adet. Büyük boy yazmalar.
- e. "M" rumuzlular: 470 adet. Bu rumuz altındaki yazmalar, her ebattan en değerli yazmalardır. Bunlar özel koruma altındadırlar.

Kütüphanede bulunan matbu eserlerin sayısı ise 24552 adettir. Bu kitaplar da, değişik başlıklar altında toplanmıştır:

- a. Eski baskı kitaplar: 9794 adet.
- b. Muasır baskı kitaplar: 3907 adet.
- c. Lügatlar: 1176 adet.
- d. Hediye bölümü kitaplar: 8220 adet.
- e. Posta ile alınanlar: 203 adet.
- f. Ziya Bünyadov'un bağışladığı kitaplar: 27 adet.
- g. Cihangir Zeynalov'un bağışladığı kitaplar: 483 adet.
- h. Mirzaağa Quluzade'nin bağışladığı kitaplar: 680 adet.
- ı. Zerinezade'nin bağışladığı kitaplar: 54 adet.
- i. Qulam Beqdil'in bağışladığı kitaplar: 8 adet.

Resmî belgeler bölümünde 3000 adet belge saklanmaktadır. Bu belgelere misal olarak, "Şah fermanları", "vakıfnameler" vs. gösterilebilir.

Ayrıca kütüphanede mikrofilm, fotokopi, fotoğraf ve minyatürler de bulunmaktadır:

- a. Mikrofilimler: 870 adet.
- b. Yazmaların Fotosuretlere: 747 adet.
- c. Fotokopiler: 347 adet.

19. asır Azerbaycan edip, şair ve maarifçilerinin eserlerinin saklandığı "şahsî arşivler" bölümünde 20.000 adet eser bulunmaktadır⁴.

4 bkz., Prof.Dr. Cahangir Kahramanov, "Halkın manevî irsi bizim servetimizdir" adlı makale, "Elyazmalar Hazinesinde" adlı dergi, Bakü 1986. Bu makaledeki rakamlar eski rakamlardır. Fakat biz yetkililerden, yeni rakamları alarak makalemize onları yazdık. Makalenin yazılmasında, üsteki

Kütüphanede, gerek fişleri hazırlayanların, gerekse yazmaların üzerini yazarların, dinî ilimlere muttali olmadıkları; yaptıkları hatalardan anlaşılıyor. Mesela, tefsirle ilgili bazı kitapların üzerine tefsir kelimesini yazarken, sad harfiyle yazıldığını müşahede ettik. Ayrıca kütüphane fişinde başka isim, dosyanın üzerinde başka bir isim, yazmanın üzerinde ise daha başka bir ismin olduğunu gördük. Bir diğer husus ta, bazen bir yazmanın içinde birden fazla konuda risale olduğu halde, gerek fişlerde, gerekse kitabın dosyasının içinde sadece ilk risaleye işaret edilmiştir. Bazen de müellifin ve eserin isimlerinin eksik veya hatalı yazılmış olduğunu müşahede ettik.

Kütüphanede şimdiye kadar maalesef ciddi bir katalog çalışması yapılmamış. Rusça olarak birinci cildi basılan ve ikinci cildi şu anda (Haziran 2000 tarihi itibarıyla) baskıda olan katolok ise -kütüphanecilerimizin itirafıyla- yanlışlarla doludur. Araplar tarafından seçme bazı eserleri ihtiva eden ve Arapça olarak basılan katolok ise çok muhtasar bir çalışmadır⁵.

B. Enstitü (Kütüphane)de Bulunan Tefsir ve Kur'an Bilimlerine Dair Elyazmalar

Biz bu çalışmamızda, kütüphanede bulunan orijinal ve nadir eserleri tespit etmek istedik. Bunun için de -bir ikisi hariç-ehl-i ilim tarafından bilinen ve basılmış eserlerin yazmaları hakkında bilgi vermedik. Mesela, kütüphanede elyazma halinde bulunmasına rağmen Razi, Zemahşeri, Beyzavi, Ebussuud Efendi, Celaleyn ve benzeri müfessirlerin tefsirlerinden bahsetmedik. Ayrıca, Fâtiha, Ayetü'l-Kürsi, Yâsin ve diğer müstakil sure tefsirlerinden ve meşhur tefsirlerden ıktibasla meydana getirilen bir veya birden fazla surenin tefsirini ihtiva eden çalışmalara da temas etmedik. Yazmalar hakkında bilgi verirken, makalenin sınırlarını zorlamamak için çok geniş bilgi vermekten çekindik. Onun için de sadece; yazmanın kütüphanedeki fiş numarasını, varsa müellifini ve müstensihini, kısaca yazmanın konusunu ve yazmanın fiziki durumunu vermeye gayret ettik. Ayrıca müelliflerin vefat tarihlerini -tespit edebildiklerimizi- verdik. Bu müelliflerden, Ömer Nasuhi BİLMEN'nin "Büyük Tefsir Tarihi"nde ismi geçenlerin geçtiği yere de işaretle bulunduk. Bütün araştırmalarımıza rağmen, bazı müellif ve eserleri hakkında bilgi bulamadık.

makalenin yanısıra, kütüphane yetkililerinden şifahi olarak da istifade ettik. Ayrıca şu eserlerden de istifade ettik; "Ortaasır Azerbaycan Kitap Medeniyeti" isimli, kütüphaneyi tanım için yazılmış broşür; Dr. Ferid Alekberov "Azerbaijan International 5.2, Summer 1997, California. U.S.A, s. 51-52; aynı derginin spring 2000, volume 8.1, s. 50-51; yine aynı derginin 8.2 Summer 2000, s. 51-54.

5 Dubai'de bulunan "Juma al-Mâjîd" isimli Kültür ve Medeniyet Merkezi ile, Azerbaycan İlimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü'nün 1993 yılında Dubai'de birlikte bastırdukları, yaklaşık 80 sahifelik bir katalog.

1. شرح آيات الناسخ و المنسوخ

B. 6166/17791. 29709.

Müellif: Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Abd b. Ali el-Âmirî el-İsferâyînî (?)⁶.

Müstensih: Eyyüb efendi, istinsah tarihi h.1200.

1b-28b varaklar arası. Başta, nesih hakkında bilgi veriyor ve daha sonra Kur'ân'ın başından sonuna kadar bütün surelerdeki mensûh âyetlere işaret ediyor. Yazmanın bir kısmının varaklarındaki satır sayısı 12, diğer bir kısmında ise 14'tür. Orta boy bir yazma olup, yazısı okunaklıdır.

Müellifin başka bir yazmanın içinde bu eseri şöyle veriliyor:

الناسخ و المنسوخ

B. 465/7275. 2083.

Müstensih: Nasrullah Veled-i Muhammed.

İçinde değişik konularda risaleler bulunan bir yazmanın içinde, 114a-137a varaklar arası. Hatı çok kötü, okunması zor. Herbir varak 16 satır.

2. كتاب الناسخ و المنسوخ

A. 100/3054-3057.

Müellif: İbnü'l-Kerraniyye, Zeynüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Hibetullah (h.410)⁷.

Yazma, h. 596 yılında yazılmış.

142 varaklık bir yazmanın 1a-25b varakları arası bir risale.

Küçük boy, güzel ciltli bir yazma. Her bir sayfa 22 satırdır. Yazmanın içinde sekiz ayrı konuda yazılmış risale bulunmaktadır.

3. كتاب فتح الرحمن ما يلبس في القرآن

B. 6669/33230.

Müellif: Şeyhulislâm Zekeriyya el-Ensarî eş-Şâfiî (h. 926)⁸.

Müteşâbihü'l-Kur'ân konusunda yazılmış müstakil bir eser. Fatıha suresinden Kur'ân'ın sonuna kadar devam ediyor. 1b-102a varaklar arası. Her bir sayfa 23 satırdır. Hatı okunaklı, cildi sağlamdır.

⁶ bkz., Karl, Brockelmann, Supplement, Leiden, 1937-1942, II, 280.

⁷ Bu müellif hakkında bkz. Ö.N. Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, İstanbul 1973, I, 402.

⁸ Ö.N.B. age., II, 632-3.

4. غريب القرآن

B. 650/3536.

Müellif: Ebu Bekr Muhammed b. Azîz es-Sicistânî (h. 330)⁹.

Müstensih: Ali b. Muhammed eş-Şîî.

Garîbu'l-Kur'ân konusunda clif-bâ sistemine göre yazılmış bir yazma. 1b-45b varaklar arası. Herbir sayfa yirmi satır ve okunaklı güzel bir hatla yazılmıştır. Yazmanın devamında başka risaleler de bulunmaktadır.

Aynı eserin bir başka yazma nüshası, C.418/21006 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu yazmanın içinde 86b-133b varaklar arasındadır. Herbir sayfa 19 satırdır.

5. ضياء القلوب تفسير القرآن او تفسير أبي الفتح

D. 805/30514.

Müellif: Ebu'l-Feth er-Râzî (h. 447)¹⁰.

Müstensih: Nurullah Kerbelay. İstinsah tarihi: h. 1015.

Farsça yazılmış iki ciltlik tefsirin birinci cildir. Bu ciltte Fatiha suresinden Kehf suresinin sonuna kadar olan sureler tefsir edilmiştir. 423 varak büyük boy bir yazma olup, herbir sayfa 27 satırdır. Hattı güzel ve sağlam bir cilt içinde bulunmaktadır.

6. كتاب نور الثقلين في تفسير القرآن

D. 473/22301.

Müellif: Abd Ali el-Huveyzî (h. 1091)¹¹.

Arapça yazılmış şii bir tefsir. Birinci cilt 184 varaktır. İkinci veya üçüncü cildinin olup olmadığını tespit edemedik. Güzel bir hatla yazılmış, herbir sayfa 34 satırdır. Daha çok şii hadis ve tefsir kaynaklarından istifade ile yazılmış olup, istifade edilen kaynaklar her defasında kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müellif tarafından yazılan bu nüshanın son varığı eksiktir.

7. كتاب التيسير مختصر في مذاهب القراء السبعة

B. 664/4091.

Müellif: Ebu Amr ed-Dânî Osman b. Saîd b. Osman el-Mukrî (h. 444)¹².

1b-118b varaklar arası. Son birkaç varak eksik. Çünkü Mürselât suresinde cümle

9 Ö.N.B., *agc.*, II, 858.

10 Ö.N.B., *agc.*, II, 827.

11 bkz., Muhammed Hâdî Ma'rife, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, h.1419, yer yok, I, 480.

12 Ö.N.B., *agc.*, II, 849.

bitmeden varaklar bitiyor. Hattı okunaklı, kırâat imamlarının isimleri kırmızı mürekkeple yazılmış, müstakil bir yazma.

8. مفردات الفاظ القرآن

B. 2411/4036. 18624.

Müellif: Ebu'l-Hasen el-Kûfi el-Kisâf (h. 189)¹³.

Kıraata ait bir risale. 23.cü sırada verdiğimiz B.2411/4036. 18624 nolu yazmanın içinde 201b-226a varakları arasında yer alıyor ve herbir varak 29 satırdır.

9. لسئلة المشكلات من القرآن العظيم

B. 404/2022. 18397.

Müellif: Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir er-Râzî (h. 768)¹⁴.

İçinde değişik konularda risaleler bulunan bir yazmanın içinde, 114b.-174a varaklar arası bir risale. Fatiha suresinden Nâs suresine kadar, bütün surelerde, bazı müşkillere cevaplar veren Müşkilatü'l-Kur'ân konusunda yazılmış bir eser. Her bir varak 25 satır, hattı okunaklıdır.

10. تفسير سراج النور

Müellif: el-Hatîb Muhammed eş-Şerbînî (h. 977)¹⁵.

Arapça bir tefsir.

1. cilt: B.6740/8365. 33368.

798 sayfa. Fatiha'dan, En'am suresinin sonuna kadar.

2. cilt: B.6741/33369. 8366.

954 sayfa. A'râf suresinden başlıyor, Kehf suresinin sonunda bitiyor.

3. cilt: B.6742/33370. 8367.

992 sayfa. Mecryem suresinden başlıyor ve Melaike (Fâtır) suresiyle bitiyor.

Müstensih: Mustafa b. Hasen. İstinsah tarihi: h. 1248.

4. cilt: B. 6739/33371. 8364.

751 sayfa. Yasin surci ile başlıyor, Hadîd suresiyle bitiyor.

5. cilt: Bu cilt kütüphanede yok.

13 Ö.N.B., *age.*, I, 308.

14 Ö.N.B., *age.*, II, 568.

15 Ö.N.B., *age.*, Müellif hakkında bilgi veriyor ve tefsirin Kahire'de 4 cilt olarak basıldığını bildiriyor. II, 646-7.

11. تفسير زبدة المفسرين

C. 649/26958. 9602.

Müellif: Fethullah Kaşânî (h. 978)¹⁶.

Farsça bir tefsir. Bu numarada kayıtlı olan ikinci cilt, Meryem suresinden başlayıp, Saffât suresinin sonunda bitmektedir. 224 varaktır. Büyük boy bir yazma olup, herbir varak 23 satırdır.

12. تفسير الصافي

D. 79/10056.10284.

Müellif: Muhammed b. Murteza Muhsin (h. 1091)¹⁷.

Tefsirin birinci cildi, İsrâ suresinin sonuna kadar ve 306 varaktır. Büyük boy bir yazma olup, herbir varak 25 satırdır. Şii bir tefsirdir. Tefsire başlamadan önce tefsir usulü ve Kur'ân'la ilgili bilgileri ihtiva eden 12 mukaddime vardır.

Aynı tefsirin başka bir yazması, D. 50/3086. 10027 numarada kayıtlı olarak bulunmaktadır. Müstensihi belli değildir, istinsah tarihi ise h. 1124.

13. الدرر النظم في فضائل القرآن

B. 6462/31591. 8087.

Müellif: Kâdi Ebu Bekr el-Gassânî¹⁸.

Fişlerde müellif olarak bu isim görülmüyor. Fakat mukaddimede bu isim, müellif olarak değil de, müellifin eserini yazarken istifade ettiği kitabın müellifi olarak zikrediliyor. İlk varakta mukaddimenin yanında düşünlen bir notta ise, Abdullah el-Bâligî el-Yemenî'ye ait olduğu zikrediliyor. Yazma, 1b-84a hacminde müstakil, orta boy bir eserdir. Herbir varak, 18 satırdır. Eserin isminden de anlaşılacağı gibi, Kur'ân ve Kur'ân surelerinin faziletine dairdir. Başlangıçta Kur'ân okumanın fazileti, Kur'ân okumanın edepi zikredildikten sonra, her surenin faziletine dair hadisler zikredilir.

14. رونق التفسير

B. 232/3580. 1850.

16 bkz. Ömer Ş. Abdülcelil, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi*, Mısır 1995, IX, 187.

17 Ö.N. Bilmen'e göre müfessirin ismi Molla Muhsin el-Kaşani'dir. Tefsirinin ismi de *الصافي في كلام الله الوافي الكافي الشافي* dir. bkz., *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 701.

18 Bizim *الدرر النظم* olarak okuduğumuz eserin ismini Ö.N.Bilmen *الدر النظم* olarak veriyor ve müellifin ismini de Kaadi Ebu Bekr Nesai, olarak zikrediyor. Fakat sadece bununla iktifa ediyor, müellifin ne hayatı, ne tefsiri ve ne de vefatı hakkında bilgi veriyor. Bkz. *Age.*, II, 852. Bilmen'in de yakın bir isimle bu eserden bahsetmesinden anlaşılıyor ki, bu eserin müellifi Kaadi Ebu Bekr'dir.

Müellif: Muhammed b. Necib el-Karahisarî (h. 900)¹⁹.

İki risaleden oluşan bir yazmanın içinde 1b-93b'ye kadar olan birinci risale, Ravnaku'l-Kur'ân'a aittir. Hatı okunaklı olmadığından ve eser lekelenmiş olduğundan dolayı, eserin neden bahsettiğini anlamamız mümkün olmadı. Hiçbir başlık olmaksızın devam eden satır ve sayfalar şeklinde yazılmış, orta boy bir yazma olup, herbir sayfa 21 satırdır.

تفسير القرآن من سورة الانبياء الى سورة الناس. 15.

B. 5965/29456. 7590.

Fişlerde müellifin ismi yok. Mukaddimede de zikredilmiyor. Fakat bsmlemeden önce başka bir hatla eserin isminin Cevâhiru't-Tefsir²⁰, müellifin de Hüseyin Vâiz Kâşifî (h. 903)²¹ olduğu yazılmıştır. Yine fişlerde eserin ismi تفسير القرآن من سورة الانبياء الى سورة الناس şeklinde verilmiştir. Halbuki Enbiya suresi şeklinde okunup yazılan kelime, Nebe' suresidir. Ayrıca bu isimdeki risale ayrı bir risaledir. Ondan önce 1b-23a varakları arasında kiraatla ilgili bir risale vardır. 23b-66a arası risale ise Nebe' suresinden Nas suresine kadar muhtasar bir tefsirdir. Kiraatla ilgili olan birinci risalede, sadece Fatıha ve Bakara suresi hakkında bilgi vardır. İki risale de aynı müellifin mi, yoksa farklı müelliflerin mi olduğu belli değildir. Yazmanın hem ilk varığında, hem de son varığında istinsah tarihinin h. 1204 olduğu yazılıdır. Orta boy bir yazma olup, herbir varak 14 satırdır, hatı okunaklıdır.

تفسير القرآن. 16.

C. 561/24416. 9514.

Fişlerde ve yazmanın dosyasında yazmanın ismi "Tefsiru'l-Kur'ân" şeklinde yazılmasına rağmen, tefsirin başında Tefsiru Vâiz yazmaktadır. Müellif: Vâiz Kazvî'nî'dir (h. 903)²². Farsça bir tefsirin Kehf suresinden başlayan ikinci cildi, Nâs suresinin tefsiri ile sona eriyor. 398 varak ve herbir varak 23 satır, orta boy bir yazmadır. Son varığı eksiktir.

19 Ö.N.B., age., II, 617-8.

20 Ö.N.B., age., II, 622-3. Tefsirin ismini "Cevâhiru't-Tefsir li Tuhfeti'l-Emîr" olarak veriyor.

21 Türkiye Yazmalar Toplu Kataloğu 03, (Kültür Bakanlığı, Ankara 1996) s.105'te müellifin tam ismi Hüseyin b. Ali el-Vaiz el-Kâşifî ve eserinin ismi de مواهب عليه şeklinde veriliyor. Bu katalogta vefat tarihi h.910 olarak veriliyor, Ö.N. Bilmen ise h.903 olarak zikrediyor. Bkz. II, 622.

22 Bu zat bir önceki eserin müellifi ile aynı zat olmalı. Bilmen'in yazdığına göre; "Hüseyin el-Kâşifî, Emir Alişir namına جواهر التفسير لتحة الأمير unvanıyla Farsî bir tefsir yazmaya başlamış, fakat bunu itmam edememiştir..." bkz. II, 622. Bizim bu numarada tespit ettiğimiz bu tefsir, büyük ihtimal Bilmen'in itmam edememiş dediği tefsirin ikinci cildir. Herhalde Bilmen merhum bu tefsire muttali olamamış.

17. تفسير جوامع الجامع

Birinci cilt: C.187/11744. 9141.

İkinci cilt: C. 50/11779. 9004.

Müellif: Ebu Ali et-Tarsûsî (h.?)²³.

Birinci cilt Kehf suresinin sonunda bitiyor. İkinci cilt ise Meryem suresinden başlıyor ve Nâs suresi ile bitiyor. Tefsirin Cevâmiu'l-Câmi' olduğu ve Ebu Ali et-Tarsûsî'ye aid olduğu yazmanın bizzat metninin içinde yok, yazmanın kapağına da sonradan yazılmış. Birinci cildin sonunda eserin h. 1115 tarihinde bittiği yazılı. Fakat ikinci cildin son sayfasında müellif, eserini 542 tarihinde yazdığını söylüyor. Birinci cildin sonunda müstensih'in ismi zikredilmeyenken, ikinci cildin sonunda ise müstensih'in Şemsüddin Muhammed b. Hacı Sultan Ali el-Cüveynî olduğu yazılı. İstinsah tarihi yok.

Yazma orta boy olup, birinci cilt 254 varak, ikinci cilt ise 296 varaktır. Herbir varak 21 satırdır. Hatı okunaklıdır. Sure isimleri kırmızı mürekkeple yazılmış ve tefsiri yapılan ayetlerin altı kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Üzerinde araştırma yapıp incelenmeye değer bir eser.

18. تفسير النيسابوري

D. 469/22271. 10446.

Müellif: Ebu'l-Hasen b. Muhammed (h. 406)²⁴.

Müstensih: Şemsüddin Hütseyn.

Yunus suresiyle başlayan bu üçüncü cilt, Furkan suresinin tefsiriyle bitiyor. Sure isimleri ve tefsiri yapılacak ayetlerin birkaçının birlikte verildiği yerde ayetlerin altında kelimelerin Farsça manaları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca ayetlerin tefsirine başlandıktan sonra, kırâat, vukûf, tefsir ve te'vîl denilerek bunlar da kırmızı mürekkeple yazılarak başlıklar konulmuştur. Güzel ve okunaklı bir hatla yazılan eser, 452 varaktır. Herbir varak 25 satırdır.

19. تفسير الهندي

C. 63/11556. 9017.

Müellif: Şeyh Feyzullah (?).

23 Fişlerde Tarsûsî yazdığı gibi, biz de Tarsûsî şeklinde okuduk. Fakat Ö.N.Bilmen, ismi 'Şeyh Fahrüddin Ali et-Turtûsî' şeklinde ve tefsiri de 'Cevâmiu'l-Câmi' fi't-Tefsir' şeklinde veriyor. bkz. Büyük Tefsir Tarihi, II, 817.

24 Ö.N.B., a.g.e., I, 401.

Çok yıpranmış bir yazma. İlk varaklar ve son varaklar eksiktir. Fatiha'dan, Nâs suresine kadar olduğu anlaşılan tek ciltlik bir tefsirdir. Zelzele suresiyle bitmesinden son varakların düştüğü anlaşılıyor. Baştan ve sondan eksik olduğu için, ne müellifin, ne de tefsirin ismini yazmanın üzerinde göremedik. Ancak yazma üzerinde çalışan birisi, daha sonra kurşun kalemle tefsirin isminin Tefsiru'l-Hindî olduğunu, tefsiri Ahmed isminde bir müstensih'in 1328 tarihinde yazdığını kayıt düşmüş. Orta boy bir yazma olup 272 varaktır ve herbir varak 20-22 satırdır. Okunabilir kötü bir hattı var.

20. تفسير القرآن

D. 14/3194. 9990.

Müellif: Şeyh Behâî (?).

Fatiha suresinden başlayıp, Tevbe suresinin sonunda biten Farsça bir tefsirdir. Tefsirin üzerinde müellifin ve tefsirin isminin rastlayamadık. Ancak fişlerden bu isimleri tespit ettik. 339 varak büyük boy, güzel ve okunaklı bir hatla yazılmış bir eserdir. Herbir varak 23 satırdır. Sure isimleri ve ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

21. باب فضائل القرآن

D. 604/23407.

Müellif: Ahmed Kağtan (?).

Fedâilü'l-Kur'ân'la ilgili küçük bir risale. 292b-300b arası. Büyük boy bir yazma. Herbir sayfa 27 satırdır. Müellif tarafından yazılmıştır.

22. مختصر الشرح من سور آخر القرآن

B. 185/1803.

Müellif: Muhammed Saîd b. Şeyh Abdillâh (?).

Yazmanın başında başka bir risale bulunmaktadır. Yazma orta boy bir kitap ebadındadır. 9a-71a varaklar arası, her bir varak 12 satırdır. Nebe' suresinden Nâs suresinin sonuna kadar muhtasar bir tefsirdir.

23. مفردات الفاظ القرآن

B. 2411/4036. 18624.

Müellif: İbn Kesîr (?).

Müstensih: İbn Mevlâ Ca'fer el-Mevsilî.

9a-201a varaklar arası. Aynı konuda değişik müellifler tarafından yazılmış birkaç risaleden meydana gelmiş bir yazma. Risalelerin isimleri Farsça, risalelerin kendileri ise Arapçadır. Hattı çok kötü, okunması zor.

24. تفسير البيان من معان القرآن

D. 826/10809. 31168. 1b-500a.

Müellif: Ebû Muhammed b. Ebî Ahmed (?).

Bu tefsir, müellifin başta da söylediği gibi, başka tefsirlerden, daha çok Ahmed b. İbrahim es-Sa'lebi'nin Kitabü'l-Keşf ve'l-Beyân tefsirinden istifadeyle hazırlanmış geniş bir tefsirdir. Numarasını verdiğimiz bu yazma, Fatıha suresinden Kehf suresinin sonuna kadardır. Büyük boy bir yazma olup, herbir varak 27 satırdır. Son varaklar yırtılmış olduğu için, müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Bazı varaklar kurtlar tarafından kısmen yenilmiştir. İkinci cildini tespit edemedik.

25. كلمات مفسرين المدققين

B. 2417/19521.

Müellifi belli değil.

Bazı ayet parçaları çok kısa bir şekilde tefsir edilmiş. Özellikle hadislerden deliller getirilmiş. 1b-8a varaklar arası. Yazmanın devamında hadis ve astronomi ile ilgili daha başka risaleler bulunmaktadır. Her bir sayfa, satır sayısı yönüyle düzensiz bir şekilde yazılmıştır.

26. فرائض و آيات المواريث المشحورة

6355/31381.

Müellifi belli değil.

Mirasla ilgili ayetlerin tefsir edildiği ve daha çok miras hakkında yazılmış birbirinin tekrarı gibi görünen birkaç küçük risaleden meydana gelen bir yazma. 1b-53a varaklar arası. Yazmanın devamında Hz. Hızır kıssasını anlatan bir risale bulunmaktadır.

27. القيود المختلفة في الفقه و التفسير و القرآن

D. 611/25809.

Bu isimle kaydedilen yazmanın içinde, Celaleyn tefsirinin olduğunu tespit ettik. Başta da söylediğimiz gibi; gerek katalogta, gerekse fiş ve yazmalarda benzeri hatalarla karşılaşılabilir.

28. عدد الآيات و الكلمات و الحروف و سور القرآن

Fişlerde A.1244/30504. numarada kayıtlı olduğu gösterilmektedir. Fakat yazmanın üzerinde B.786/30504 numarası bulunmaktadır.

Müellifi belli değildir.

Bu yazma eserin içinde değişik konularda risaleler mevcuttur. 19a-22b arasında Kur'ân'ın surelerinin faziletlerine dair hadisler bulunmaktadır.

22b-25a arasında ise, surelerin mekkî-medenî oluşu, surede kaç ayet, kelime ve harf bulunduğu hakkında rakamlar verilmektedir.

29. مفتاح القرآن

B. 4569/6194. 24386.

Katalokta ismi, Miftahu'l-Kur'ân olarak verilen bu yazma, içinde bulunduğu dosyanın kapağında Keşfuyâti'l-Kur'ân olarak yazılmıştır.

Başından ve sonundan eksik 8 varaktan oluşan bir yazmadır. Büyük bir yazmanın içinden kopmuş sadece bir forma olduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla müellifini ve müstensihini tespit edemedik. M. Fuâd Abdülbâkî'nin معجم المفهرس لآلفاظ القرآن الكريم eserinin bir benzeri olan bu yazma, ayetlerdeki kelimelerin elif-ba sırasına göre yapılmış bir fihristidir.

Sonuç

Bu makalemizde Muhammed Fuzûlî Elyazmaları Enstitüsü ve bu Enstitü'nün Kütüphanesinde Bulunan Tefsir ve Kur'ân Bilimlerine Dair Elyazmaları hakkında bilgi vermeye çalıştık. Fakat Tefsir ve Kur'ân Bilimlerine Dair Elyazmaları hakkında verdiğimiz bilgiden de anlaşılacağı üzere, yazmalar arasında erken döneme ait orijinal eserler bulamadık. Bunun değişik sebepleri olabilir. Başta da söylediğimiz gibi, Rusların ilk dönemde din düşmanlığından dolayı dinî eserleri yakmaları olabileceği gibi, bunlar arasında en önemli sebep; -aynı konuda bir makale yazan meslektaşımız Hâbil Nazlıgül'ün de dediği gibi- erken dönemde ait değerli yazmaların Ruslar tarafından seçilerek Rusya'nın daha büyük kütüphanelerine götürülmesi olabilir²⁵. Fakat buna rağmen çok sayıda dinî eser, müslümanların gayreti neticesi korunmuş ve muhafaza edilmiştir.

Bundan sonra müslümanlara düşen vazife; bu eserler korunup günümüze kadar geldiği gibi, üzerinde çalışılıp gün yüzüne çıkartılmasıdır. Makale, kısaca tanıtmaya çalıştığımız kütüphane ve eserlere ilgi uyandırabilirse, maksadına ulaşmış olacaktır.

25 bkz. Yrd. Doç. Dr. Hâbil NAZLIGÜL, Erciyes Ün. Sosyal Bil. Ens. Dergisi, yıl. 1999, sayı. 8, s. 239-251, Veli Habiloğlu, Abbasgulu Ağa Bakıhanov (Azərbaycan'ın görkemli adamları serisinde yayınlanan biyografi)' den naklen, s. 216-218, Bakü 1992.